

В. Штепа, студентка гр. МГУФЕБ-1-19

Л. Васільєва, д. держ. упр., професор

ДДАЕУ, м. Дніпро

**ПРОБЛЕМА РИЗИКУ В ТЕОРЕТИЧНИХ І ПРИКЛАДНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ: ПРИРОДА, ФАКТОРИ, АСПЕКТИ ПРОЯВУ ТА
ВПЛИВУ НА ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ
ПІДПРИЄМСТВА**

В сучасних умовах, обумовлених необхідністю формування передумов для технологічного прориву, і стрімкого розвитку інформаційних і комунікаційних систем, власники ризику - керівники та власники підприємств, при виборі стратегії свідомо йдуть на ризик, припускаючи і з огляду на можливі втрати, оскільки мають потужний стимул - прибуток, специфічний підприємницький дохід, який має прямий зв'язок і кореляцію зі ступенем (ймовірнісною й кількісною величиною) ризику. Такий вид прибутковості, пов'язаний зі свідомим ризиком і отримуваним прибутком значно вищим за звичайний, як правило, в формах інноваційного підприємницького типу господарської діяльності.

На тлі загальноприйнятого визначення ризику як «загрози настання збитку і втрат, пов'язаних зі специфікою як явищ природи, так і видів діяльності людського суспільства», все виразніше виділяється більш широке трактування ризику як економічної категорії - потенційної події, яка може «відбутися або не відбутися». У разі, коли подія все-таки відбувається, можливі три економічні результати:

- 1) негативний (програш, збитки);
- 2) нульовий;
- 3) позитивний (виграш, вигода, прибуток).

Таким чином, завдання управління ризиками в сучасних умовах

полягає у вирішенні проблеми, пов'язаної з необхідністю максимізувати ймовірність реалізації позитивного результату при одночасному обмеженні негативного аспекту, особливо - в умовах, що формуються під впливом процесів глобалізації, надконкуренції, технічного переозброєння і інтенсивного розвитку сучасних інформаційних технологій. В першу чергу необхідно досліджувати проблему впливу ризиків на різні аспекти діяльності господарюючого суб'єкта (підприємства) в історичному розрізі та узагальнити результати аналізу теоретичного матеріалу та практик застосування різних методик оцінки та управління ризиками, а також підтвердити припущення, що найбільш ефективним і економічно виправданим є комбінований підхід до контролю і управління ризиками, що дозволяє розробити нові принципи, що поєднують різні за динамікою і обсягами і завданнями прийоми, методи і процедури управління ризиками.

Розвиток системи управління ризиками в певній мірі повторює еволюцію системи управління надійністю - коли «... на зміну дослідження надійності окремих елементів і підсистем прийшло проектування надійності, починаючи із задуму і структури системи і закінчуючи створенням самоорганізуючої системи, яка володіє підвищеною надійністю і живучістю (навіть в умовах ненадійності окремих елементів)» [3].

В окремих теоріях ризик асоціюється з поняттям «небезпека», і визначається як об'єктивна закономірність, яка обумовлює процеси кількісної та якісної зміни мега- макро-, мезо- і мікросистем, які сприймаються в формі погрози життєво важливим інтересам суспільства. За своїм генезисом, ступенем ймовірності небезпека, саме як усвідомлена загроза, має природне і суспільне походження. З огляду на те, що загрози умовно поділяються на потенційні і реальні, в залежності від концептуальних уявлень одні й ті ж події в різних умовах можуть оцінюватися по-різному, іноді діаметрально протилежно. Для нейтралізації загроз, розробляються й удосконалюються різні моделі глобальної, субрегіональної та національної безпеки, створюються інституційні, економічні, технічні системи та залучаються

значні ресурси для її забезпечення.

Для формування чіткого уявлення про сучасні ризики та подальшій розробці заходів і прийомів з реагування на них, досліджуємо поняття «ризик» як явище більш глибоке, яке істотно відрізняється від його традиційного сприйняття, що ризик - це прояв різних видів загроз і викликів, пов'язаних з економічною, соціальною і політичною діяльністю різних господарсько-економічних форм.

У словнику Ожегова С. ризик тлумачиться як «небезпека, можливість збитку або втрати та можливість небезпеки або дія навмання зі сподіванням на щасливий вихід. У спеціальних словниках радянських часів поняття ризику взагалі не розглядається (філософські, економічні та інші словники)» [5]. Відзначено особливість, що «ризик» визначається з одного боку, як «небезпека чогось», а з іншого - як «ризикнути (франц.) - пускатися навмання, на невірну справу, навмання, наважитися, йти на авось, робити щось без вірного розрахунку, піддаватися випадковості, діяти сміливо, заповзято, ставити на кін (від гри)» [10].

Більш сучасне, класичне трактування ризику у визначенні Вітлінського В.В. та Верченко П.І., які мають на увазі, що ризик це «специфічна категорія, притаманна кожному суб'єкту господарської діяльності, всіх його фаз життєвого циклу, особливістю якого є система економічних відносин щодо реалізації здатності творчо використовувати елемент невизначеності в процесі відтворення або окремих його моментах для отримання додаткового прибутку (підприємницького доходу)» [2].

Розглянемо, яким чином проблема управління ризиком відображена в існуючих теоріях:

1. Теорія оптимального управління. Атрибутивна загальносоціологічна характеристика будь-якого виду доцільної, розумної діяльності людини, яка відбувається в умовах жорстких ресурсних обмежень і наявності можливості вибору оптимального способу досягнення усвідомлених цілей в умовах інформаційної невизначеності. Ніяка геніальність, ніякі здібності людини не

можуть знищити (ліквідувати) ризик. Існують лише способи пом'якшити його наслідки [1].

2. Теорія системності. Статична, природна властивість, властива будь-яким видам доцільної діяльності. Виявляється у вигляді ймовірнісної величини, що характеризує невизначеність реалізації ключових функцій суб'єкта господарської діяльності, спрямованість і умови реалізації яких до кінця не ясні менеджменту підприємства [7].

3. Теорія циклічності (Цикли М.В. Кондратьєва та ін.). Кризові явища в економіці, в активній фазі призводять до зниження зростання темпів економіки протягом більше півроку. Рівень невизначеності та ризику в економіці й суспільстві прямо пов'язані зі стадією розвитку кризи «зародження - розвиток - пік - стабілізація - згасання» [4].

4. Теорія соціально-економічної динаміки. Зміни в господарсько-економічних системах вищого порядку можуть перебувати в конфлікті з економічними інтересами конкретних підсистем. Рівновага локальних ринків продукції, послуг і моделей управління в значній мірі обумовлено змінами в господарсько-економічних системах вищого порядку, які можуть перебувати в конфлікті з економічними інтересами конкретних підсистем. Дозволяє «оцінювати і прогнозувати ризики в умовах асиметричного перерозподілу інформації, досліджувати їх як постійно мінливі в часі, просторі й якості» [9]. Ймовірність настання і рівень деструктивного або стимулюючого впливу більшості видів ризику «знаходяться в залежності від полісистемних ефектів, які абсолютно не піддаються контролю з боку осіб, які приймають рішення щодо вибору стандартних інструментів економічної політики» [8].

5. Теорія ризиків. Ризик - результат асиметричності поширення економічної інформації та полісистемних ефектів [6]. На основі симбіозу різних методів оцінки максимально точно прогнозувати структуру, масштаби і рівень негативних наслідків впливу та реалізації наступних видів ризиків: споживчих; галузевих; територіальних; політичних; соціальних. Ризики оцінюються через систему якісних показників і кількісних, які демонструють

поліпшення або погіршення ситуації, причому ймовірність настання подій на основі одних і тих же об'єктивних змін може сприйматися різними контрольними групами в діапазоні «негативні - нейтральні - позитивні» [4].

6. Теорія нерівноважних процесів. У рівноважних системах ризику (сукупність загроз і можливостей) - відхилення від початкового стану, яке для всіх елементів системи має однакову ймовірність і дорівнює сумі ризиків підсистем. Дозволяє досліджувати закономірності появи, зростання та впливу ризиків більш детально [9]. Таким чином формується поняття статичних ризиків, яке має на увазі використання статичної моделі управління ризиком.

7. Теорія ймовірності. В динамічних системах ризику проявляються і описуються інакше, так як різні елементи системи мають різну ймовірність. Причинно-наслідкові методи, що застосовуються при аналізі ризику, дозволяють пояснити походження й оцінити втрати. Первинний розрахунок таких втрат проводиться на основі формули Байєса [7].

На основі проведеного аналізу слід зазначити, що для даного дослідження найбільш прийнятним є визначення ризику як сукупності деструктивних і спонукальних чинників, що впливають на підприємство, яке здійснює свою діяльність в певних ринкових і господарських умовах, так як воно найбільше відповідає поставленим завданням.

Невизначеність існує щодо тимчасового параметра (t), і джерелом ризику в даному випадку стає не факт самого скорочення впливу ризикової події, а саме очікування, коли ця подія саме станеться. На підставі цього економічну категорію «ризик» пропонується визначати як загрозу (threat) потенційно можливої, в певній мірі імовірної втрати ресурсів або зниження обсягу доходів у порівнянні з базовим варіантом, який розрахований на раціональне використання ресурсів у даному виді підприємницької або господарської діяльності. В економічному контексті реалізація ризику виражається як втрати у вигляді додаткових витрат або прибутковості нижче тих значень, на які розраховував підприємець. Наслідки реалізації ризику найчастіше проявляються і фіксуються у вигляді конкретних фінансових

вtrat або неможливості отримання очікуваного (розрахункового) прибутку або планового фінансового результату.

Виділимо мету ризик-менеджменту. Головною метою ризик-менеджменту підприємства є збереження вартості компанії. Для цього необхідне вирішення наступних завдань: забезпечення безпеки і безперервності всіх процесів, що здійснюються на підприємстві, збереження і раціональне використання матеріально-технічних засобів, захист інформації, фізична, екологічна, виробнича безпека тощо.

Дана цільова установка дозволяє уявити уточнене визначення ризик-менеджменту підприємства як структури, що здійснює оцінку, аналіз ризиків, які прямо чи опосередковано впливають на поточну і перспективну діяльність господарюючого суб'єкта, а також відповідає за всебічний контроль протікання процесів управління ризиками і результати виконаних дій і заходів. До завдань ризик-менеджменту входить розробка і планування заходів по динамічному управлінню ризиком і його складових з метою збереження вартості (акціонерної, ринкової), стійкості та керованості компанії в умовах невизначеності й турбулентності станів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Під адмініструванням ризиків будемо розуміти комплекс заходів з управління ризиками, який включає в себе дії, спрямовані на: а) зміна конфігурації ризику - його класифікаційних ознак і спрямованості впливу на структурні і функціональні елементи виробничо-економічної системи; б) редагування архітектури ризику - зміна ключових елементів-факторів ризику і їх поєднання з метою управління ризиковими подіями в прийнятних для підприємства за кількісними параметрами і комфортних за якісними показниками межах; в) моделювання ризикової ситуації – штучний контрольований розвиток ризикової ситуації з метою отримання відомостей про процеси протікання і виявлення деструктивних впливів на поточну і перспективну діяльність підприємства. Моделювання входить в комплекс основних заходів з оцінки та управління ризиками.

Виділяються такі властивості ризику як: загальність, системність, ймовірність і динамічність. Окремо відзначимо категорію абстрактних ризиків, які теоретично і об'єктивно можуть реалізуватися, але тільки при обов'язковій наявності комплексу необхідних і достатніх умов та конкретні ризики, які мають «кількісну оцінку можливих втрат в часі, для мінімізації яких суб'єкти мають у своєму розпорядженні необхідні управлінські та матеріальні ресурси» [2].

В умовах сучасної економіки ризик - ключовий елемент підприємництва як процесу створення нового блага (товару, послуги). Процеси підприємництва проходять в умовах перманентної обмеженості ресурсів, і об'єктивно повинні базуватися на динамічній платформі конструктивного, ефективного та креативного управління, націленого на конкурентну боротьбу, в тому числі з використанням особливих переваг - інновацій. Характерні особливості підприємницького ризику - невизначеність місця, часу і дії (впливу), а також емоційних аспектів. Також великий вплив змін, що відбуваються у зовнішньому і внутрішньому діловому середовищах, в тому числі під впливом штучно сформованих факторів.

Ризик для підприємств - це прогнозована можливість виникнення несприятливих ситуацій в ході реалізації планів і виконання бюджетів підприємства. Таким чином об'єктивно неможливо розрахувати альтернативні результати впливу ризиків на діяльність підприємств при різних варіантах розвитку подій в динаміці.

З відомих видів аудиту та контролю, спрямованих на виявлення та оцінку ризиків, виділимо найбільш застосовні на підприємствах: бухгалтерський аудит; ревізія; комплаєнс (відповідність); операційний аудит; ризик-орієнтований аудит.

Перші три види контролю включають процедури виявлення та управління ризиками, обмеженого контрольованим середовищем. У першому випадку це - фінансова діяльність підприємства, у другому - контроль

наявності та збереження матеріальних цінностей, в третьому - відповідність діяльності підприємства існуючим законодавством, нормативам, професійним і технічним стандартам. Комплаєнс дозволяє вибудувати систему управління і здійснювати роботу підприємства відповідно до внутрішніх та зовнішніх правил, стандартів, вимог. Найбільш перспективним у плані інтеграції в систему управління сучасних підприємств вважається ризик-орієнтований аудит, який передбачає розширення рамок контрольного середовища і поширюється на всі види діяльності, бізнес-процеси, внутрішні і зовнішні відносини, визначає корпоративну етику. Ризик орієнтований аудит вирішує поставлені перед ним в компанії завдання за такими основними напрямками:

- оцінка ефективності системи внутрішнього контролю;
- оцінка ефективності системи управління ризиками підприємства;
- оцінка ефективності корпоративного управління.

Методи вирішення цих завдань можуть застосовуватися в різних областях економічної та господарської діяльності, пов'язаної з підвищеним ризиком, за умови, що вони піддаються математичному моделюванню, кількісній та якісній оцінці, подальшій розробці дієвих механізмів та інструментів протидії негативним тенденціям і наслідків реалізації ризику.

Виділимо та дослідимо дві унікальні функції динамічного ризику - стимулюючу і захисну.

Стимулююча функція має два головні аспекти: конструктивний і деструктивний. Перший проявляється в тому, що ризик у вирішенні економічних і господарських завдань, виконує роль особливого каталізатора. Другий аспект виражається в тому, що прийняття і реалізація рішень з необґрунтованим ризиком ведуть до авантюризму [3].

Захисна функція також має два аспекти: історико-генетичний і соціально-правовий. Перший полягає в пошуку форм і засобів захисту від можливих небажаних наслідків. Сутність другого аспекту полягає в необхідності впровадження в законодавство категорій правомірності ризику

[7]. Необхідно, щоб у суб'єкта, що йде на ризик, була тверда впевненість в законодавчому захисту його інтересів.

На основі обробленої інформації з різних джерел, в яких акцентується увага на значенні ризику в господарсько-економічній, виробничій, підприємницькій і науковій діяльності представляється можливим виділити наступне:

- проблема впливу ризиків на діяльність господарюючих суб'єктів в сучасних умовах глобалізації та високої наукоємності економічних процесів в суспільстві стоїть дуже гостро - ризик перейшов зі стадії «протидії економічній активності» в стадію «спонукання до економічної активності» - до розвитку нових технологій, появи нових напрямків застосування знань і досвіду, вдосконалення моделей і методів управління виробництвами та господарсько-економічними системами;

- існуючі моделі та інструменти аналізу й оцінки ризику дозволяють здійснювати управління «серійним» (типовим) ризиком на прийнятному рівні, але вже недостатньому в найближчій перспективі, так як ці методи, як правило, засновані в більшості на статичних принципах, прецедентах, накопичених статистикою;

- динамічні методи розвиваються, але не знаходять належного розуміння у власників ризику, так як на поточний момент вони досить фінансово і технічно затратні й складно організовані - при існуючих принципах структурування та організації роботи системи управління підприємством;

- система ризик-менеджменту стандартизується, що значно спрощує контроль та управління ризиками. На даний момент існує кілька міждержавних і національних стандартів, але, як правило, для роботи в сегменті малого і середнього бізнесу застосовуються мінімальні стандарти (minimum standards);

- необхідність переходу на нові, вдосконалені методи протидії ризикам та активного управління ними актуальна і знаходить відображення в роботах

вчених-теоретиків і практиків-фахівців в сфері контролю і управління ризиками;

- сучасний ризик, з урахуванням компонентів, що входять в його структуру та формують ризикову подію - високоінтелектуальна, кібернетична система, здатна адаптуватися до умов активної протидії, створюючи особливі форми - непрогнозовані, які складно ідентифікуються, що володіють високим потенціалом кумуляції збитку. Відповідно і система протидії ризикам також повинна володіти подібними характеристиками, інтелектом, адаптованістю і здатністю до саморегулювання;

- властивість загальності вимагає розглядати управління ризиками як живу організацію, здатну не тільки виживати в певних режимах розвитку за рахунок самоорганізації, а й домагатися реалізації нових можливостей в умовах навіть слабкої правової захищеності. Цього можна досягти за рахунок всебічного використання творчого потенціалу й нетривіального мислення, впровадження інновацій в галузі управління, пропозиції ринку нових унікальних продуктів, технологій, знань тощо.

Список використаних джерел:

1. Борисова Т. Теоретичні аспекти управління ризиком на підприємстві / Т. Борисова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 7. – С. 116–121.

2. Вітлінський В.В., Верченко П.І. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с.

3. Коюда П.М., Коюда О.П. Економічна сутність ризиків та їх класифікація // Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: Зб. наук. ст. – Харків: Основа, 2001. – С.257-258.

4. Лопатовський В. Оцінка необхідності використання процесу управління ризиками на підприємстві / В. Лопатовський // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2018. – № 6. – Т. 1. – С. 105–108.

5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. д-ра фил. наук,

проф. Н.Ю.Шведовой. –14-е изд . – М.: Русский язык, 1982. – 816 с.

6. Олифинов А. Управление собственным риском предприятия: монография / А. Олифинов, Д. Бабкин. – Донецк : [ДонНУЭТ], 2008. – 160 с.

7. Стрельбицька Н. Становлення та розвиток міжнародних стандартів управління ризиками / Н. Стрельбицька // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2008. – № 6. – С. 84–93.

8. Тюленева Ю. Основи механізму управління ризиками підприємницької діяльності / Ю. Тюленева // Проблемы науки. – 2010. – № 1. – С. 39–45.

9. Цвігун Т. Кадрове забезпечення – основний елемент механізму управління ризиками / Т. Цвігун // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 51. – С. 171–176.

10. Шпандарук В. Вдосконалення управління ризиками підприємств на засадах реалізації превентивних заходів / В. Шпандарук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2010. – № 3. – Т. 1. – С. 241–244.